PROVINCIE

Noord-Holland

Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland

Ilpendam

Gemeentebeschrijving, februari 1993

Foto omslag:
Stolpboerderij "Ruimzicht"
uit 1892 aan de
Kanaalweg 18 te Ilpendam.

Inhoudsopgave

Verantwoording *5*

1. **Inleiding** *7*

2. **Bodemgesteldheid** *9*
2.1 Bodem *9*
2.2 Afwatering *9*

3. **Grondgebruik** *11*
3.1 Agrarisch *11*
3.2 Niet-agrarisch *11*
3.3 Landschapsbeeld *11*

4. **Infrastructuur** *13*
4.1 Landwegen *13*
4.2 Wateren *13*
4.3 Dijken en kaden *13*
4.4 Spoorwegen *14*

5. **Nederzettingsstructuur** *15*
5.1 Algemeen *15*
5.2 Ilpendam *15*
5.3 Purmerland *15*
5.4 Den Ilp *16*
5.5 De Purmer en het buitengebied *16*

6. **Bebouwingskarakteristiek** *17*
6.1 Het dorp Ilpendam *17*
6.2 Purmerland en Den Ilp *17*
6.3 Buitengebied *18*

Verantwoording inventarisatie *19*

Geraadpleegde werken *21*

Tabel *23*

Herkomst afbeeldingen *25*

Afbeeldingen *27*

Register *45*

Colofon *46*

Verantwoording

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is ontwikkeld op initiatief van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om geheel Nederland te inventariseren op het gebied van architectuur en stedebouw uit de periode 1850-1940. Het project wordt, in samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, uitgevoerd door de provincies en de vier grote steden.

De doelstellingen van het MIP zijn:
- het verkrijgen van een landelijk overzicht van jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- basisgegevens aan te leveren voor wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch en/of industrieel-archeologisch terrein;
- bouwstenen aandragen voor te ontwikkelen beleid van de drie bestuurslagen ten aanzien van ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg en als basis voor planologische en stedebouwkundige afwegingen;
- selectie- en registratie-activiteiten van de drie bestuurslagen ten aanzien van objecten, ensembles, structuren en gezichten mogelijk te maken.

Voor de uitvoering van de werkzaamheden zijn de provincies in regio's onderverdeeld. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt het werk per gemeente verricht. Hiertoe wordt de gemeentelijke indeling van 14 maart 1988 (start MIP Noord-Holland) gehanteerd. Grenswijzigingen van later datum worden bij de betreffende gemeenten vermeld.

Van elk inventarisatiegebied en van elke gemeente wordt een beschrijving gemaakt waarin geografische, sociaal-economische en stedebouwkundige ontwikkelingen binnen het betreffende gebied c.q. gemeente worden geschetst, toegespitst op de periode 1850-1940. Voorts worden waardevolle gebouwen en ruimtelijke structuren uit de betreffende periode in beeld gebracht.

De nu volgende gemeentebeschrijving richt zich op de gemeente Ilpendam. Voor geografische, sociaal-economische en cultuurhistorische ontwikkelingen in groter verband kan de MIP-regiobeschrijving Waterland worden geraadpleegd.

De gemeentebeschrijving is tot stand gekomen op basis van vergelijking van kaartbeelden uit circa 1850, 1900 en 1940, literatuuronderzoek en inventarisatie in het veld.
De gemeentebeschrijving volgt in de eerste vijf hoofdstukken het model voor een regiobeschrijving van drs. L. Prins, Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1988. Hieraan zijn een bebouwingskarakteristiek en een verantwoording van de inventarisatie toegevoegd.

De eerste vijf hoofdstukken van deze gemeentebeschrijving zijn geschreven door R. Klip, als stagiair sociale geografie werkzaam bij de provincie Noord-Holland. De inventarisatie werd uitgevoerd door ir. R.L. Lourijsen, inventarisator jongere bouwkunst bij de provincie Noord-Holland. Hoofdstuk 6 en de verantwoording van de inventarisatie zijn door hem geschreven.

Haarlem, februari 1991.

I. Inleiding

De gemeente Ilpendam ligt in het oostelijk deel van centraal-Noord-Holland en bestaat uit de dorpen Den Ilp, Ilpendam en Purmerland en het buurtschap Purmer (gedeeltelijk).
In deze gemeentebeschrijving (en in het gehele MIP) is uitgegaan van de gemeentegrenzen van vóór de jongste gemeentelijke herindeling op 1 januari 1991. De omvang van de gemeente was toen 2.263 ha, het aantal inwoners op 1 januari 1990 bedroeg 3.111. Op 1 januari 1991 is de gemeente Ilpendam opgegaan in de nieuwe gemeente Waterland, nadat reeds eerder delen van de gemeente aan Purmerend waren afgestaan.
De gemeentegrenzen zijn grotendeels bepaald door natuurlijke en gegraven waterlopen. In de MIP-periode zijn ze niet gewijzigd.
De gemeente werd in 1990 begrensd door de gemeenten (beginnend in het noorden en met de klok mee draaiend) Purmerend, Monnickendam, Landsmeer, Oostzaan en Wijde-Wormer.
De gemeente Ilpendam behoort tot het MIP-inventarisatiegebied (MIP-regio) Waterland. Hiertoe behoren voorts de gemeenten Schermer, Beemster, Zeevang, Edam-Volendam, Katwoude, Monnickendam, Marken, Broek in Waterland, Landsmeer, Purmerend, Wijde-Wormer, Wormer, Jisp, Graft-De Rijp, Akersloot en Uitgeest.
Ten behoeve van een overzichtelijke inventarisatie is de gemeente opgedeeld in de MIP-deelgebieden Ilpendam/Ilpendam, Ilpendam/Purmerland, Ilpendam/Den Ilp en Ilpendam/buitengebied.

(Zie afbeeldingen 1 t/m 7)

2. Bodemgesteldheid

2.1 Bodem

De gemeente Ilpendam kent de volgende landschapstypen en bodemsoorten: waterrijke veenpolders met strokenverkaveling, waar de bodem bestaat uit veen met een kleiige toplaag (Polder Purmerland) of uit gedeeltelijk uitgeveende veengronden (Ilperveld); een recent ingericht parklandschap ontstaan in een droogmakerij, met een bodem van laagveen (het Twiske); en een droogmakerijenlandschap waar de bodem voornamelijk uit ingedroogde restveengronden bestaat (de Purmer en de Nes).
In de vroege Middeleeuwen was heel Waterland, en daarmee de gemeente Ilpendam, bedekt met een dik pakket veen, doorsneden met veenstroompjes waardoor het overtollige water wegstroomde. In de twaalfde eeuw brachten grote overstromingen verandering in deze situatie: grote stukken veen werden weggeslagen, de veenstroompjes werden aanzienlijk verbreed en op sommige plaatsen ontstonden grote meren (Beemster, Purmer, Wormer etc.). Het grondgebied van de gemeente Ilpendam bestond na de overstromingen zodoende uit een waterrijke veenpolder, en een klein deel van de later drooggemaakte Purmer.
De overstromingen leidden tevens tot het ontstaan van een kleilaagje op het veen. Dit is ook nu nog de bovenlaag in de Polder Purmerland. In het Ilperveld en de Nes vond in uiteenlopende mate vervening plaats (zie 3.2); dit geldt ook voor het Twiske, maar dit gebied werd na de MIP-periode drooggemaakt en in de jaren '70 en '80 tot recreatiegebied ingericht. Het waterrijke veenpolderlandschap veranderde zodoende in een parklandschap in een droogmakerij. De Nes maakte aanvankelijk ook deel uit van het veenpolderlandschap, maar werd later verveend en drooggemaakt (zie 3.2).
De veenpolders en het Twiske liggen gemiddeld op NAP -1.5 m, de Nes en de Purmer op NAP -3.9 m.
(Zie afbeelding 8)

2.2 Afwatering

De afwatering in de gemeente Ilpendam geschiedt geheel kunstmatig. Rond 1850 werd het gebied met windmolens bemalen, rond 1900 waren daarnaast enkele stoomgemalen actief, en rond 1940 was de bemaling grotendeels geëlectrificeerd. In de gemeente staan op dit moment geen grotere windmolens of stoomgemalen meer.
De Polder Purmerland (exclusief de Vurige Staart) werd in 1850 met twee vijzelmolens bemalen, die beide op de ringvaart van de Wijde Wormer uitsloegen. Eén van die molens stond binnen de grenzen van Ilpendam. In 1877 trad een stoomgemaal in werking, dat ook op de genoemde ringvaart uitsloeg. Rond 1940 werd de polder door één van de windmolens (buiten de gemeente) en door een motorgemaal (aan het Noordhollandsch Kanaal) bemalen. Tegenwoordig is alleen het motorgemaal nog in werking en zijn de molens en het stoomgemaal verdwenen. Lange tijd, al voor de MIP-periode, vormde een schutsluis de verbinding van de polder met de ringvaart van de Wijde Wormer (zie ook 4.2). Deze sluis werd in 1984 geruimd.
De Polder de Vurige Staart heeft een bemaling die los staat van die van de Polder Purmerland. Aan het begin van de MIP-periode geschiedde de bemaling met een windmolen, later met een stoomgemaal en al vóór 1940 met een electrisch gemaal. Deze stonden aan de ringvaart van de Purmer, buiten de gemeente Ilpendam.
Het Ilperveld werd in 1850 bemalen door 18 windmolens (die vrijwel geheel Waterland bemaalden), alle buiten de gemeente, vooral uitslaand

richting Zuiderzee en IJ. Vanaf het eind van de MIP-periode werd het gebied bemalen door enkele motorgemalen, tevens buiten de gemeente staand en gebouwd voor de bemaling van Waterland. Via een schutsluis in Ilpendam kon men vanuit het Ilperveld de ringvaart van de Purmer bereiken. Deze sluis is tussen 1900 en 1940 afgebroken.
Het Twiske werd voor de droogmaking (1943) in tweeën gedeeld door de Luijendijk. Het oostelijk gedeelte hoorde wat de bemaling betreft bij het Ilperveld. Het westelijk deel maakte deel uit van de Polder Oostzaan, die een eigen bemaling had. De huidige droogmakerij wordt door een motorgemaal bemalen, dat uitslaat op de wateren van Waterland.
De Purmer werd in 1622 drooggemaakt. De bemaling heeft altijd buiten de gemeente Ilpendam plaatsgevonden: aan het begin van de MIP-periode met windmolens, later ook met stoomgemalen en tegenwoordig (al vóór 1940) met een electrisch gemaal.
De Nes vormt samen met de Purmer één afwateringseenheid.
(Zie afbeelding 9)

3. Grondgebruik

De grond in de gemeente Ilpendam was tussen 1850 en 1940 voornamelijk als grasland in gebruik. Daarnaast was op vrij grote schaal sprake van vervening en was ook de binnenvisserij van belang.

3.1 Agrarisch

De Polder Purmerland (inclusief de Vurige Staart) en het Ilperveld (inclusief het Twiske) zijn vermoedelijk vanaf de twaalfde eeuw vanuit het riviertje het Twiske, de Wormer, het riviertje de Ilp en de Purmer ontgonnen. Vanuit deze wateren werden sloten gegraven, rechtstreeks het veengebied in. Op een bepaalde afstand van de ontginningsbasis werd vervolgens een dwarssloot gegraven, de gouw. Langs één van deze gouwsloten ontstond de bebouwing van Landsmeer, Den Ilp en Purmerland (zie ook hoofdstuk 5). Soms herhaalde dit proces zich, zodat verder het veengebied in nieuwe gouwen gegraven werden. Deze zijn nu nog duidelijk te herkennen op de kaart. Op deze manier ontstond een strokenverkaveling, die in het Ilperveld waaiervormig is en in het Purmerland vrij recht.
Het land werd vóór de MIP-periode vooral als grasland gebruikt. Door oeverafslag en vooral door vervening werden de sloten en gouwen vanaf 1850 steeds breder, met name in het Ilperveld. Het karakter van een veenpolder bleef behouden; zo zijn ook nu nog veel weilanden alleen over water bereikbaar. In Den Ilp ontstonden (wellicht door het verdwijnen van grasland) tijdens de MIP-periode veel pluimveebedrijven.
In de Polder Purmerland en de Vurige Staart is het verkavelingspatroon niet veranderd; hier bleef grasland de voornaamste vorm van grondgebruik. Het Twiske werd na 1940 drooggemaakt en tot recreatiegebied ingericht; hier is de oorspronkelijke verkaveling geheel verdwenen.
In 1622 werd de Purmer drooggemaakt en verkaveld. Het Ilpendamse deel, de zuidelijke punt, werd via een zogenaamde restverkaveling verkaveld (ingeklemd tussen en afwijkend van de verkaveling aan weerszijden daarvan). Het gebied is altijd als grasland in gebruik geweest.
Bij de droogmaking van de Purmer werd de Nes, een landtong die eigenlijk deel uitmaakte van de veenpolders, binnen de dijken gebracht. Aan het begin van de MIP-periode had het gebied een veervormige verkaveling. Nadat het uitgeveend was (1928) werd de ontstane plas drooggemalen en in stroken verkaveld. Sindsdien wordt de Nes als grasland gebruikt. Momenteel is een klein deel tot boomgaard ingericht.

3.2 Niet-agrarisch

Vooral in de omgeving van Den Ilp (in het Ilperveld en het Twiske) hebben in de MIP-periode op grote schaal wilde (ongereglementeerde) verveningen plaatsgevonden.
Rond 1700 vond de eerste vervening in de Nes plaats. Tussen 1903 en 1928 werd het gebiedje geheel verveend (zie ook 3.1).
Op het water van de waterrijke veenpolders verdiende tussen 1850 en 1940 een afnemend aantal vissers het brood.

3.3 Landschapsbeeld

De Polder Purmerland en het Ilperveld zijn door het ontbreken van bebouwing (behalve langs het Noordhollandsch Kanaal en in Purmerland en Den Ilp) zeer open weidegebieden. De hoogspanningsleiding en de spoordijk onderbreken dit beeld. Vooral in het Ilperveld zijn de sloten breed en komt veel riet voor. Op sommige plaatsen staan kleine poldermolens.
De zuidelijke punt van de Vurige Staart is bebouwd met uitbreidingen van

Ilpendam. In het overige deel wordt het beeld bepaald door de bebouwing langs het Noordhollandsch Kanaal en door de ringdijk van de Purmer.
Het Twiske biedt sinds de inrichting tot recreatiegebied (na de MIP-periode) een zeer gevarieerd landschap, met bos, struikgewas, grasvelden en water.
In de zuidpunt van de Purmer wordt het beeld vooral bepaald door de hoge ringdijk. Verder is de zuiddijk van de Nes duidelijk zichtbaar.
De Nes zelf ligt op hetzelfde niveau als de Purmer, behalve een stuk land in de noord-oostpunt dat duidelijk hoger ligt. Een boomgaard, de kerken van Ilpendam en enkele boerderijen langs de dijk zorgen voor enige afwisseling in het gebied.

4. Infrastructuur

4.1 Landwegen

De meeste wegen in de gemeente Ilpendam zijn slechts van lokaal of interlokaal belang. Alleen de weg langs de oostzijde van het Noordhollandsch Kanaal (de Jaagweg) is van regionaal belang, als zijnde de verbindingsweg tussen Amsterdam en Purmerend (en plaatsen verder naar het noorden).
Het patroon wordt hoofdzakelijk bepaald door de twee noord-zuid-verbindingen: de Jaagweg en de weg door Purmerland en Den Ilp.
De Purmerlander rijweg is de enige dwarsverbinding en daarmee de enige verbinding tussen enerzijds Ilpendam en anderzijds Purmerland en Den Ilp. Door deze matige landwegverbinding, die niet gecompenseerd werd door waterwegen, hebben de dorpen zich vrijwel onafhankelijk van elkaar ontwikkeld.
Tussen en 1850 en 1940 zijn de meeste onverharde wegen verhard. In het geschetste patroon is echter geen enkele verandering gekomen. Ook na de MIP-periode heeft het wegennet zich niet uitgebreid (op de straten in de uitbreiding van Ilpendam na).
(Zie afbeeldingen 10 en 11)

4.2 Wateren

De belangrijkste functie van de meeste wateren in de gemeente Ilpendam is afwatering. Het Noordhollandsch Kanaal dient vooral de scheepvaart. De wateren in het Twiske hebben tegenwoordig een recreatieve functie. Het patroon is voornamelijk het gevolg van de ontginningsgeschiedenis van het gebied (zie 3.1). In de MIP-periode en ook daarna is in het patroon geen enkele verandering opgetreden.
Een aantal van de bredere sloten had tevens een verkeersfunctie (ook ten behoeve van de veeteelt). Zo vormde de Veersloot de verbinding van Oostzaan en de Wormer met Ilpendam. De ringvaart van de Purmer was van belang als vaarroute naar Monnickendam. De sluizen die op deze routes lagen zijn geruimd: de Twiskersluis (verbinding ringvaart Wijde Wormer met Polder Purmerland) in 1984, en de sluis in Ilpendam (de verbinding van de ringvaart van de Purmer met de overige wateren van de gemeente) in de eerste helft van deze eeuw. Dit geeft aan dat het belang van de wateren als scheepvaartroute sterk afgenomen is.
Het Noordhollandsch Kanaal was vooral tussen de opening (1824) en de opening van het Noordzeekanaal (1876) een drukbevaren route, die vooral van belang is geweest voor de ontwikkeling van Purmerend.
Het dorp Ilpendam heeft niet veel van de scheepvaart kunnen profiteren. Het kanaal vormde vooral een belemmering voor de contacten met Purmerland en Den Ilp. Er was voor, tijdens en na de MIP-periode geen brug over het kanaal; de enige mogelijkheden om naar de overkant te komen waren – en zijn nog steeds – over de weg via Purmerend of met het pontveer. Dit pontveer is overigens na het 'rechttrekken' van het kanaal (tussen 1850 en 1900) iets naar het noorden verplaatst.
(Zie afbeeldingen 12 en 13)

4.3 Dijken en kaden

Vrijwel alle dijken in de gemeente Ilpendam hebben nog steeds een waterkerende functie. Alleen de dijk langs de zuidkant van de Nes heeft deze functie na de droogmaking van de vervening verloren. Over de meeste dijken loopt een – al dan niet in de MIP-periode verharde – landweg. Langs het Oudelandsdijkje is de bebouwing van Ilpendam ontstaan.
Door de veenpolders loopt een aantal kaden. De belangrijkste is die

waarop de weg van Purmerland en Den Ilp is aangelegd. De Luijendijk vormde voor 1940 de grens tussen de afwateringseenheden Waterland en Oostzaan.
In het patroon van de dijken en kaden is tussen 1850 en 1940 (en ook daarna) geen enkele verandering gekomen. Wel werd ten behoeve van de spoorlijn een apart dijklichaam aangelegd.
(Zie afbeeldingen 14 en 15)

4.4 Spoorwegen

In de jaren '80 van de vorige eeuw werd de spoorlijn van Zaanstad naar Purmerend aangelegd, die over het noord-westelijke deel van het grondgebied van de gemeente Ilpendam loopt. In de gemeente werd echter geen station gebouwd.
Tussen 1894 en 1949 reed een tram (eerst stoom, later geëlectrificeerd) van Amsterdam naar Purmerend, langs het Noordhollandsch Kanaal, met een halte te Ilpendam.
(Zie afbeelding 16)

5. Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

Tussen 1850 en 1940 nam de bevolking van de gemeente Ilpendam gestaag toe, van 1.408 naar 2.397 inwoners (zie tabel). Van de drie dorpen was en is Ilpendam het grootst, gevolgd door Purmerland en Den Ilp. Het buurtschap de Purmer is niet veel meer dan enige verspreide bebouwing; de 'hoofdkern' van de Purmer ligt in de gemeente Purmerend.

5.2 Ilpendam

Het dorp Ilpendam is – zoals de naam al zegt – ontstaan op de plek waar in de twaalfde eeuw een dam in het riviertje de Ilp werd gelegd. Deze dam diende de bewoners van Purmerend, Purmerland, Den Ilp en Landsmeer te beschermen tegen overstromingen vanuit de Purmer. Naast een dam werd ook een dijk aangelegd, het huidige Oudelandsdijkje. Deze dijk maakt deel uit van de Waterlandse Zeedijk. Aan de dam (ter hoogte van de bocht in de Dorpsstraat) en langs de dijk ontwikkelde zich het dorp Ilpendam.
De voornaamste bron van inkomsten van het dorp was vóór en tijdens de MIP-periode de veeteelt. Nadien is Ilpendam vooral een forensendorp geworden.
De kern van het dorp ligt tussen de Hervormde en de Rooms-Katholieke kerk. Hier bevinden zich de meeste winkels en is de bebouwing vrij dicht, in tegenstelling tot de Noord en de Monnickendammer rijweg waar meer ruimte tussen de bebouwing voorkomt. De structuur van het oude gedeelte van het huidige dorp is lintvormig langs de dijk, met een concentratie van bebouwing rond de plaats waar ooit de dam in de Ilp werd gelegd.
Naast vervanging en verdichting in de kern vond in de MIP-periode enige uitbreiding plaats: in de jaren '30 werd langs de Zonneweg een aantal woonhuizen gebouwd.
Na 1940 werd ten noorden van de Noord een woonwijk gepland en aangelegd. Ook nu wordt daar nog gebouwd.
Vlak buiten het dorp, in de Purmer, werd kort na de drooglegging het slot Ilpenstein gebouwd. In 1872 werd het gesloopt.
(Zie afbeelding 17)

5.3 Purmerland

Tijdens de ontginning van de veenpolders ten oosten van het Twiske en ten westen van de Purmer werd langs een gouw een nederzetting gesticht, om als basis voor verdere ontginningen te dienen. De gouw werd later een wegsloot, met aan de westzijde een weg met daarlangs bebouwing, en aan de oostzijde bebouwing die alleen via bruggetjes over de gouw te bereiken was (en ook nu nog is).
Purmerland werd het hoofddorp van de heerlijkheid waar ook Ilpendam en Den Ilp toe behoorden. De drooglegging van de Purmer leidde ertoe dat veel Purmerlanders wegtrokken om in de Purmer een nieuw bedrijf te stichten. Meer dan een agrarische nederzetting is Purmerland nooit geworden.
Het dorp heeft een dubbelzijdige lintbebouwing, met aan de oostzijde een wegsloot. Alleen in de buurt van de kerk, op de hoek van de Purmerlander rijweg, loopt de sloot langs de achterzijde van de bebouwing aan de westkant. In de MIP-periode vond enige vervanging en verdichting van de bebouwing plaats. Na 1940 heeft achter de kerk enige zeer bescheiden uitbreiding plaatsgevonden. Daarnaast zijn de dorpen Purmerland en Den Ilp zowel in als na de MIP-periode steeds meer aan elkaar gegroeid.

5.4 Den Ilp

Het dorp Den Ilp heeft dezelfde ontstaansgeschiedenis als Purmerland: het was een basis voor de ontginning van het veengebied. Veeteelt is altijd de belangrijkste bron van inkomsten van het dorp geweest. Daarnaast waren in de MIP-periode de visserij en de vervening van belang, en kwam de pluimveeteelt op.
Ook Den Ilp heeft een dubbelzijdige lintbebouwing, met aan de oostzijde een wegsloot. Gedurende de periode 1850-1940 heeft de bebouwing zich verdicht en vond enige vervanging van bebouwing plaats. Dit proces heeft zich na 1940 voortgezet. Het dorp is tevens aan Landsmeer en Purmerland vastgegroeid.

5.5 De Purmer en het buitengebied

Omdat de Purmer wat de gemeente Ilpendam betreft alleen enige verspreide bebouwing kent, wordt het buurtschap hier samen met het buitengebied behandeld.
Buiten de bebouwing in de Purmer komt in het buitengebied van de gemeente nauwelijks bebouwing voor. Vóór de MIP-periode stonden langs (beide zijden van) het Noordhollandsch Kanaal slechts enkele boerderijen. Tussen 1850 en 1940 zijn dat er steeds meer geworden, en ook nadien is het aantal toe blijven nemen. Ook de bebouwing in de Purmer (inclusief de Nes) is in de MIP-periode toegenomen, maar sindsdien nauwelijks.

6. Bebouwingskarakteristiek

6.1 Het dorp Ilpendam

Een deel van de bebouwing van het dorp dateert van vóór 1850. De bebouwing uit de periode 1850-1940 ligt voor waar het de Dorpsstraat betreft veelal tussen oudere en nieuwere panden, terwijl naar het zuidoosten en noordoosten (respectievelijk Monnickendammerrijweg en De Noord) ten tijde van de MIP-periode de grootste bouwaktiviteit heeft plaatsgevonden (groei en verdichting van lintbebouwing).
De bebouwing langs de Kerkstraat is omstreeks 1925 geheel vervangen door losse woningen. De woningen langs de Zonneweg (ca. 1930) zijn in een lineaire structuur aangelegd.

De bebouwing kan onderverdeeld worden in stolpboerderijen, arbeiderswoningen, middenstandswoningen, winkelwoonhuizen, woningen voor notabelen, horecabedrijven en bijzondere objecten.
De stolpboerderijen in het dorp zijn alle tot woonhuis verbouwd. De arbeiderswoningen hebben baksteengevels en staan verspreid tussen de overige bebouwing en hebben veelal één bouwlaag onder schilddak (noklijn parallel aan de weg) of onder zadeldak (noklijn haaks op de weg). In de gevel wordt soms gele baksteen toegepast ter decoratie en accentuering van vensterpartijen, hoeken en lijsten. De winkelwoonhuizen zijn in de Dorpsstraat gesitueerd, hebben glazen puien en schilddaken met noklijnen parallel aan de weg. De woningen zijn zowel naast als boven de winkel gebouwd.De woningen voor de notabelen bevinden zich aan het begin van de Dorpsstraat (westzijde) en bij de kruising van Dorpsstraat en Monnickendammerrijweg. Deze hebben twee bouwlagen onder samengesteld dak of achter lijstgevel. De woningen van voor 1850 vallen op door de toepassing van houten topgevels. Bijzondere objecten zijn de Rooms Katholieke Kerk en Pastorie halverwege de Dorpsstraat, de voormalige school (nu Dorpshuis) aan de kruising van Dorpsstraat en Kerkstraat, voorts de Nederlands Hervormde Kerk (vóór 1850) en het er tegenaan gebouwde voormalige Raadhuis (dat als zodanig functioneerde tot 1916).
Bij de noordelijke uitbreiding aan de Zonneweg zijn een vijftal identieke woningen gebouwd. Deze woningen kenmerken zich door een erker, een portiek en een dubbele kapverdieping; de noklijn staat haaks op de weg. Tussen de Purmerringvaart en de Dorpsstraat zijn een aantal kleine bedrijfjes gesitueerd; de toegangspaden tot deze bedrijfjes bevinden zich tussen de bebouwing aan de Dorpsstraat.

6.2 Purmerland en Den Ilp

De bebouwingskarakteristiek van Purmerland en Den Ilp is praktisch identiek. De dubbelzijdige lintbebouwing heeft een gevarieerde verschijningsvorm en bestaat voor het merendeel uit woningen en stolpboerderijen met verhoogde middenpartij. De meeste boerderijen zijn uit de tweede helft van de 19de eeuw; de woningen dateren veelal uit het begin van de 20ste eeuw.
Vanaf de spoorlijn in het noorden tot het dorp Purmerland overheerst de agrarische bebouwing (veeteeltbedrijven). De stolpboerderijen hier hebben veelal niet meer de oorspronkelijke verschijningsvorm. Tussen de boerderijen zijn kleine arbeiderswoningen gesitueerd. Deze woningen hebben baksteengevels en één bouwlaag onder zadeldak; de richting van de noklijn varieert. In het dorp Purmerland is een sterke verdichting van bebouwing aanwezig met voornamelijk winkelwoonhuizen en woningen; de noklijn van de zadeldaken ligt parallel aan de weg. Meer zuidwaarts neemt de dichtheid van de agrarische bebouwing aan de oostzijde van de rijweg sterk af en verdwijnt aan de westzijde helemaal. De bebouwing

aan de westzijde bestaat, behalve uit nieuwbouwwoningen, voornamelijk uit arbeiderswoningen, waarvan de bewoners werkzaam waren in de pluimveehouderij (kippen en eenden). Een achttal houten schuren aan de achterzijde van het erf herinnert aan deze bedrijfstak (Den Ilp no.32). Veel van de kleine woningen hebben een bouwlaag onder zadel- of schilddak en een gepleisterde gevel. Dit pleisterwerk is vaak over de oorspronkelijke houten rabatconstructie aangebracht. In het dorp Den Ilp zijn beide zijden van de rijweg dichtbebouwd met dezelfde karakteristieke arbeiderswoningen, een enkele keer afgewisseld met een woning onder mansarde kap, een middenstandswoning (twee bouwlagen met kapverdieping) of een dubbele woning.
Een (kippe-)vlees- en een eierverwerkingsbedrijf zijn de enige objecten met platte daken. Nabij Landsmeer zijn aan de oostzijde van de weg een reeks winkels gebouwd (na 1940). De bebouwingskarakteristiek van Den Ilp gaat in het zuiden naadloos over in die van Landsmeer.

6.3 Buitengebied

Het buitengebied van de gemeente Ilpendam wordt gevormd door de agrarische bebouwing langs beide zijden van het Noordhollandsch kanaal (Kanaalweg en Jaagweg) en de bebouwing langs de Hofweg in de Purmer. De boerderijen komen in een aantal variaties voor (vierkante stolp, langhuisstolp en hooihuisboerderij) en dateren veelal uit de tweede helft van de 19de eeuw. Langs het Noordhollandsch Kanaal zijn de boerderijen veelal ingrijpend verbouwd.
Bij het kruispunt Kanaalweg en Purmerlanderrijweg bevindt zich een electrogemaal met bedieningshuisje.
Een aparte vermelding verdient de arbeiderswoning aan de Hofweg (no. 7); het betreft hier één van de laatste overgebleven houten huizen in de (gehele) Purmerpolder.

Verantwoording inventarisatie

Bij de inventarisatie van objecten uit de MIP-periode in de gemeente Ilpendam is gekeken naar gaafheid, detaillering, situering en de eventuele architectuur- of lokaal historische waarde. Gebouwen met een bijzondere functie zoals scholen, kerken en raadhuizen, zijn – voor zover uit de MIP-periode stammend – intergraal opgenomen in de inventarisatie, alleen al op grond van hun historisch functionele waarde.
Tevens is getracht een overzicht te geven van de verschillende type woningen en boerderijen, zoals deze in de gemeente voorkomen.
De gemeente Ilpendam kende in de periode 1850-1940 voornamelijk verdichting en uitbreiding van bebouwing langs de bestaande infrastructuur. Inventarisatie op basis van een stedebouwkundige typologie werd derhalve niet relevant geacht.

Geraadpleegde werken

Buro Maas, *Landschapsonderzoek Noord-Holland*, regio G: Waterland. Uitgevoerd in opdracht van de Dienst Ruimte en Groen (voorheen PPD) van de provincie Noord-Holland, Haarlem 1985.

D. Kooiman, *De zeeweringen en waterschappen van Noord-Holland*, 3de uitgave, Alphen a/d Rijn 1936.

Don, P., *Kunstreisboek Noord-Holland*, Zeist 1987.

Engel, W.I. en J. Kok, *Trams en tramlijnen; stoomtrams van Wadden tot IJ*, Rotterdam 1973.

Moelker, H.P., *De heerlijkheid Purmerland en Ilpendam; de historie van de heerlijkheid en het huis Ilpenstein*, Amsterdam 1978.

Provinciale Planologische Dienst, *Nota betreffende de sociaal-economische ontwikkeling der gemeente Ilpendam*, Haarlem 1950.

Provinciale Planologische Dienst, *Nota ten behoeve van stedebouwkundige en andere maatregelen voor het dorp Ilpendam*, Haarlem 1964.

Provinciale Planologische Dienst, *Korte sociografische beschrijving van de gemeente Ilpendam* (situatie 1981), Haarlem 1981.

Rijkswaterstaat, *Beschrijving van de provincie Noord-Holland*, behorende bij de waterstaatskaart, 's-Gravenhage 1950.

Stichting voor Bodemkartering, *De bodem van Noord-Holland*, Wageningen 1974.

Tabel

Ontwikkeling van de bevolking van de gemeente Ilpendam tussen 1850 en 1940

Jaartal	Inwoners
1851	1.408
1860	1.538
1870	1.665
1875	1.699
1880	1.824
1890	1.926
1900	1.918
1910	2.130
1920	2.230
1925	2.265
1930	2.340
1940	2.397
1990 (1 jan.)	3.111

Bron gegevens 1850-1940: Databank bevolkingsgegevens, Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam

Herkomst afbeeldingen

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland, ingetekend op kaart PPD Noord-Holland.

2. *Militaire Topografische Kaart*, bladen 19-IV (1857/59) en 25-II (1849). Uit: *Grote Historische Atlas van Nederland*, Deel 1: West-Nederland 1839-1859, Groningen 1990.

3. Ilpendam 1867. Uit: J. Kuyper, *Gemeente-atlas van de provincie Noord-Holland* 1869.

4. Blad 312 (verkend 1876, herzien 1892/1904, uitgegeven 1905) en 330 (verkend 1876, herzien 1892/1904, uitgegeven 1914). Uit: *Historische Atlas Noord-Holland*, Den Ilp 1989.

5. Sheet 349. Army Map Service, U.S. Army, Washington D.C., 1943.

6. Topografische kaarten 19-oost (1985) en 25-oost (1982). Uit: *Grote Topografische Atlas van Nederland*. Deel 1: West-Nederland, Groningen 1989.

7. MIP-deelgebieden; ingetekend op basis van afbeelding 6.

8. Bodemkaart van de gemeente Purmerend; getekend op basis van *De bodem van Noord-Holland*, Stiboka, Wageningen 1974.

9. *Waterstaatskaart*, bladen 19-oost en 25-oost. Meetkundige Dienst Rijkswaterstaat, Delft 1985.

10. Wegennet rond 1850; ingetekend op basis van afbeelding 6.

11. Wegennet rond 1940; ingetekend op basis van afbeelding 6.

12. Wateren rond 1850; ingetekend op basis van afbeelding 6.

13. Wateren rond 1940; ingetekend op basis van afbeelding 6.

14. Dijken en kaden rond 1850; ingetekend op basis van afbeelding 6.

15. Dijken en kaden rond 1940; ingetekend op basis van afbeelding 6.

16. Spoorwegen in de gemeente Ilpendam; ingetekend op basis van afbeelding 6.

17. Plattegrond van het dorp Ilpendam. Uit: *Gemeentegids Ilpendam*, 1984.

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland

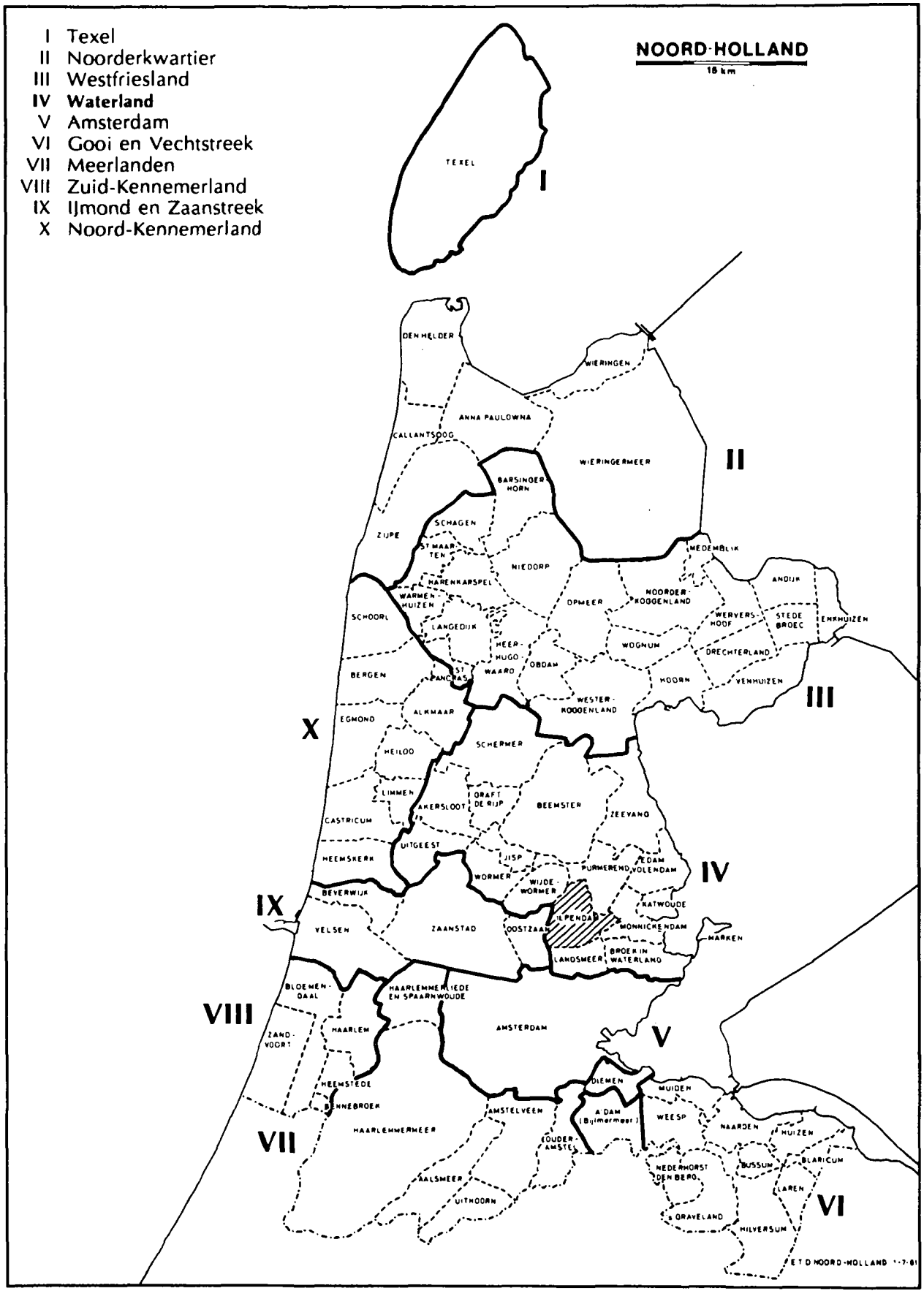

2. Kaartbeeld gemeente Ilpendam rond 1850

3. Kaartbeeld gemeente Ilpendam 1867

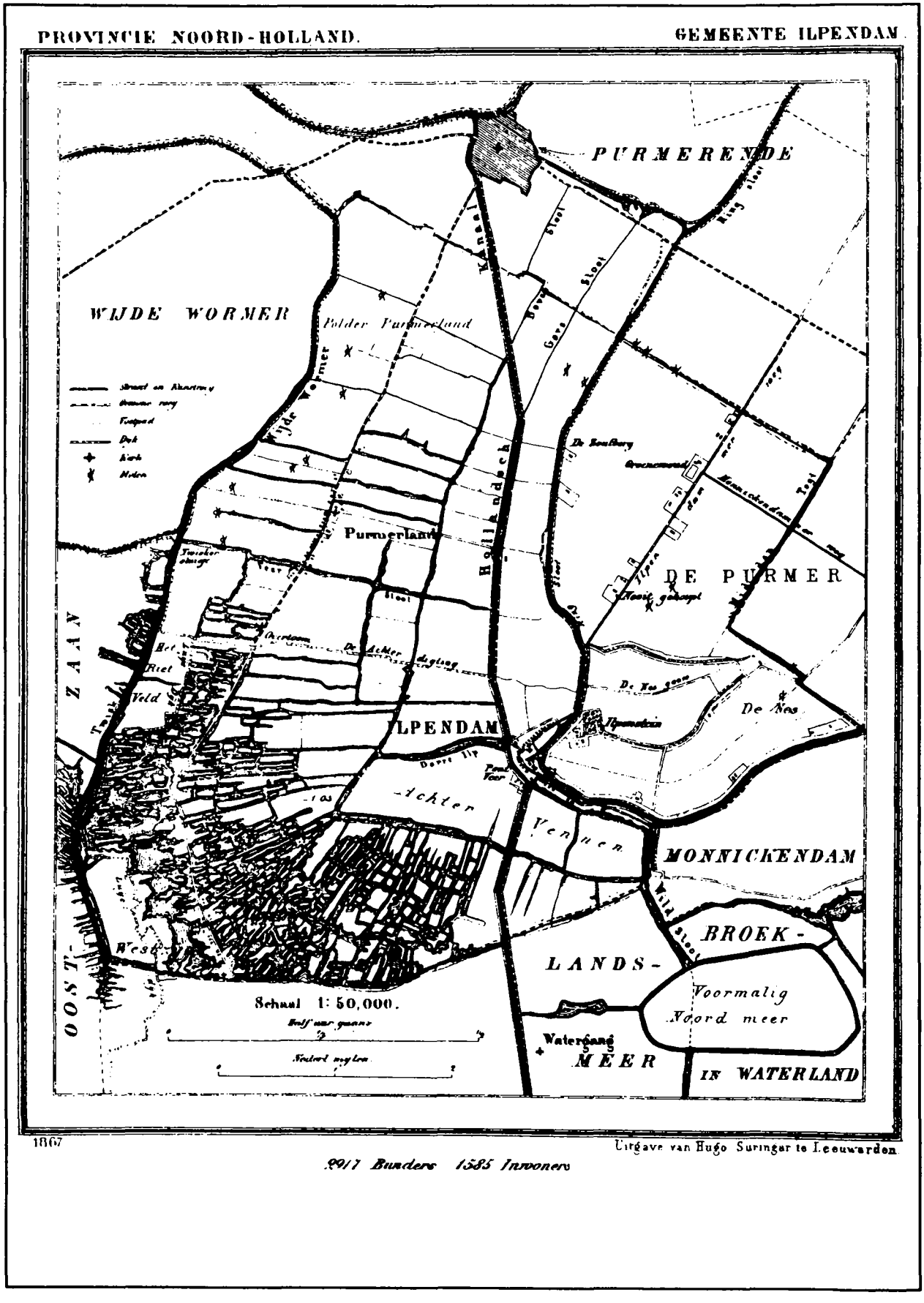

4. Kaartbeeld gemeente Ilpendam rond 1900

5. Kaartbeeld gemeente Ilpendam rond 1940

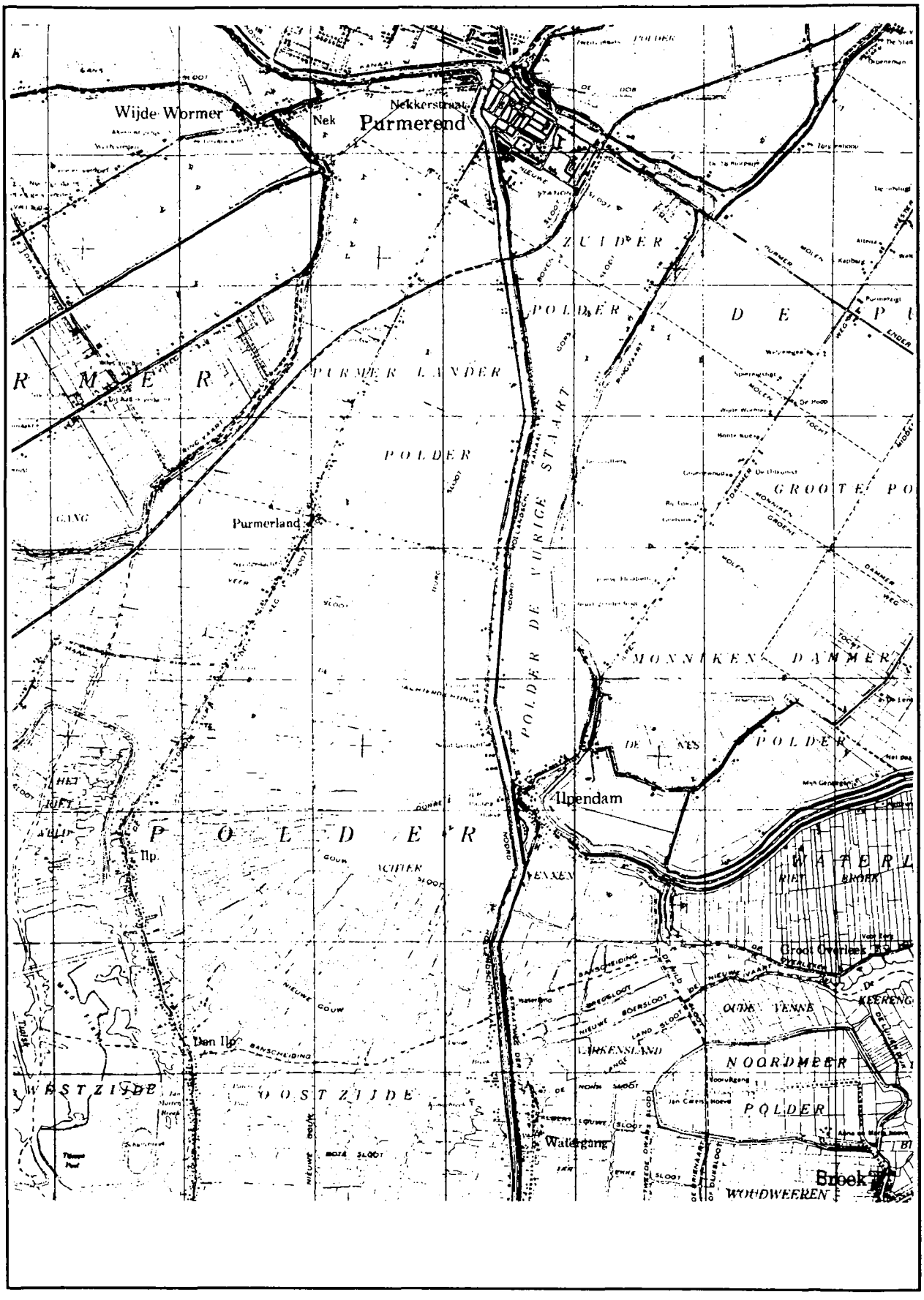

6. Kaartbeeld gemeente Ilpendam 1982/1985

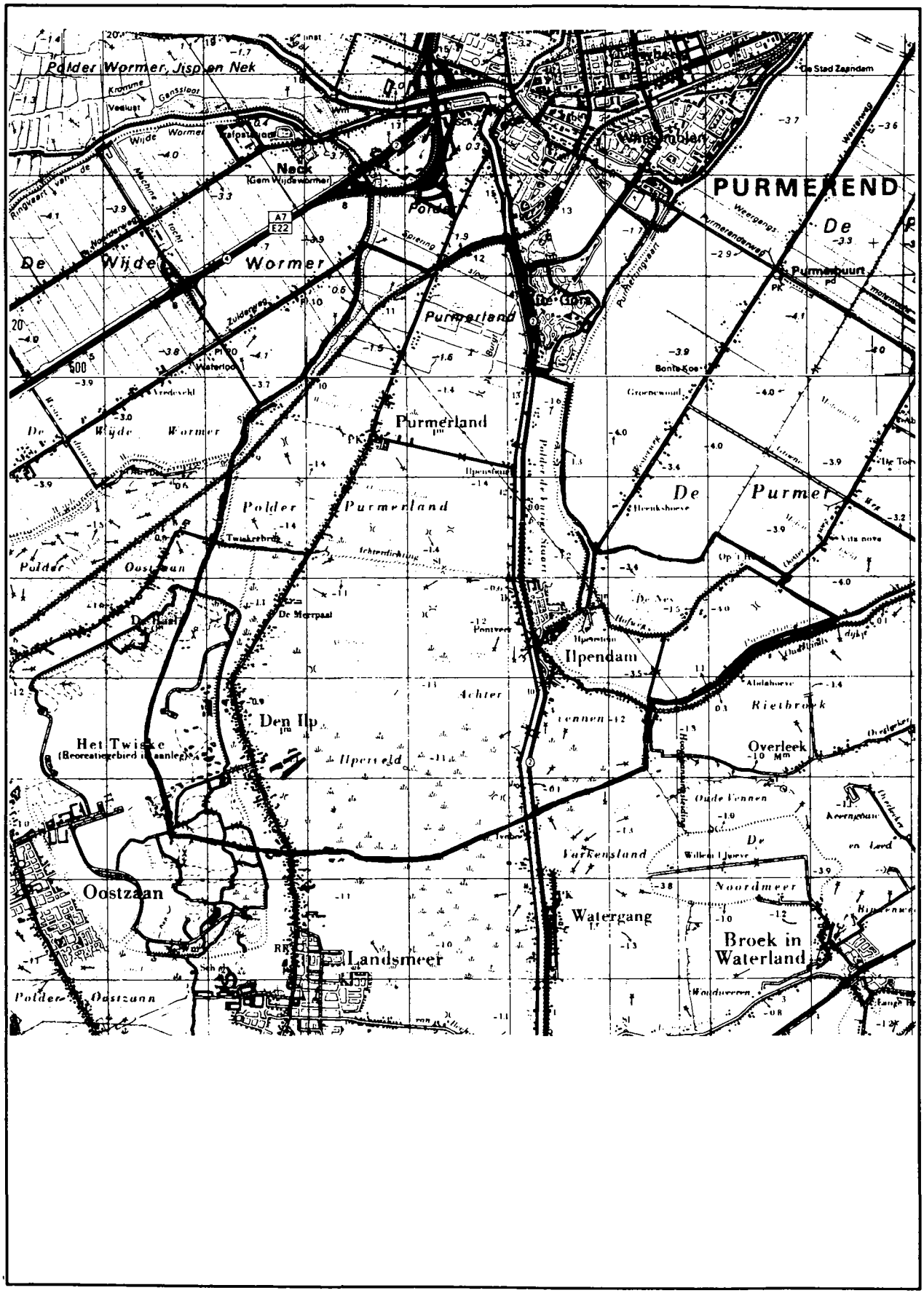

7. MIP-deelgebieden gemeente Ilpendam

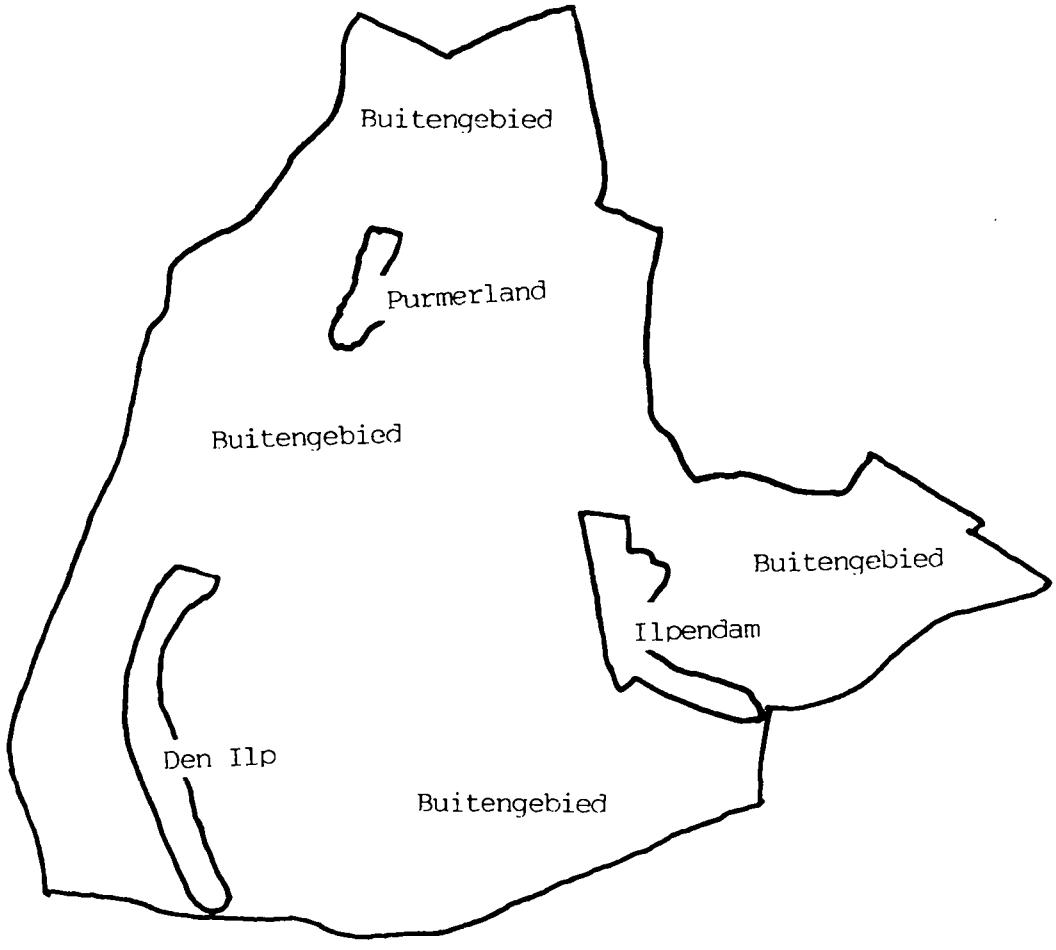

8. Bodemgesteldheid van gemeente Ilpendam

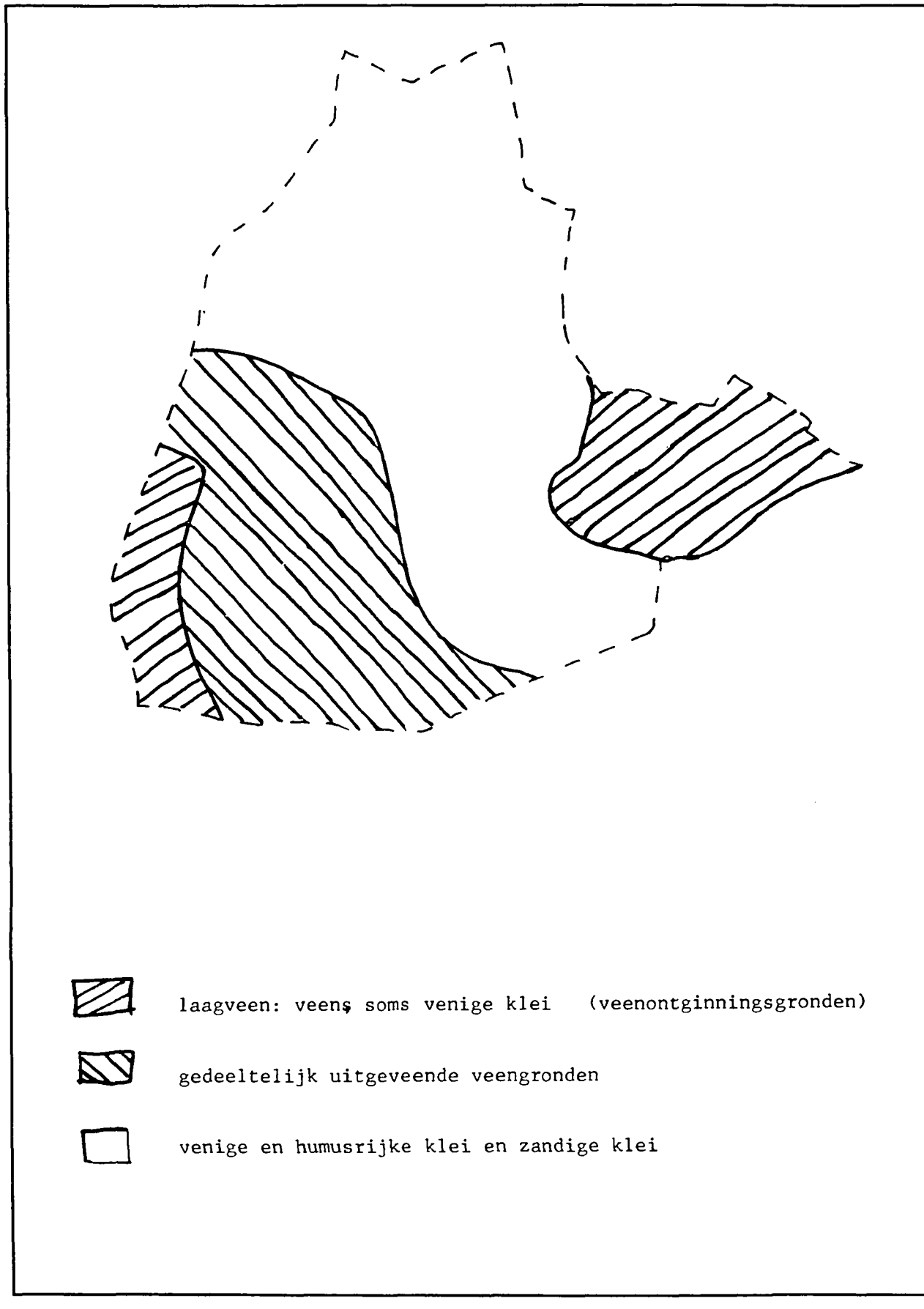

9. Waterstaatskaart van gemeente Ilpendam (huidige situatie)

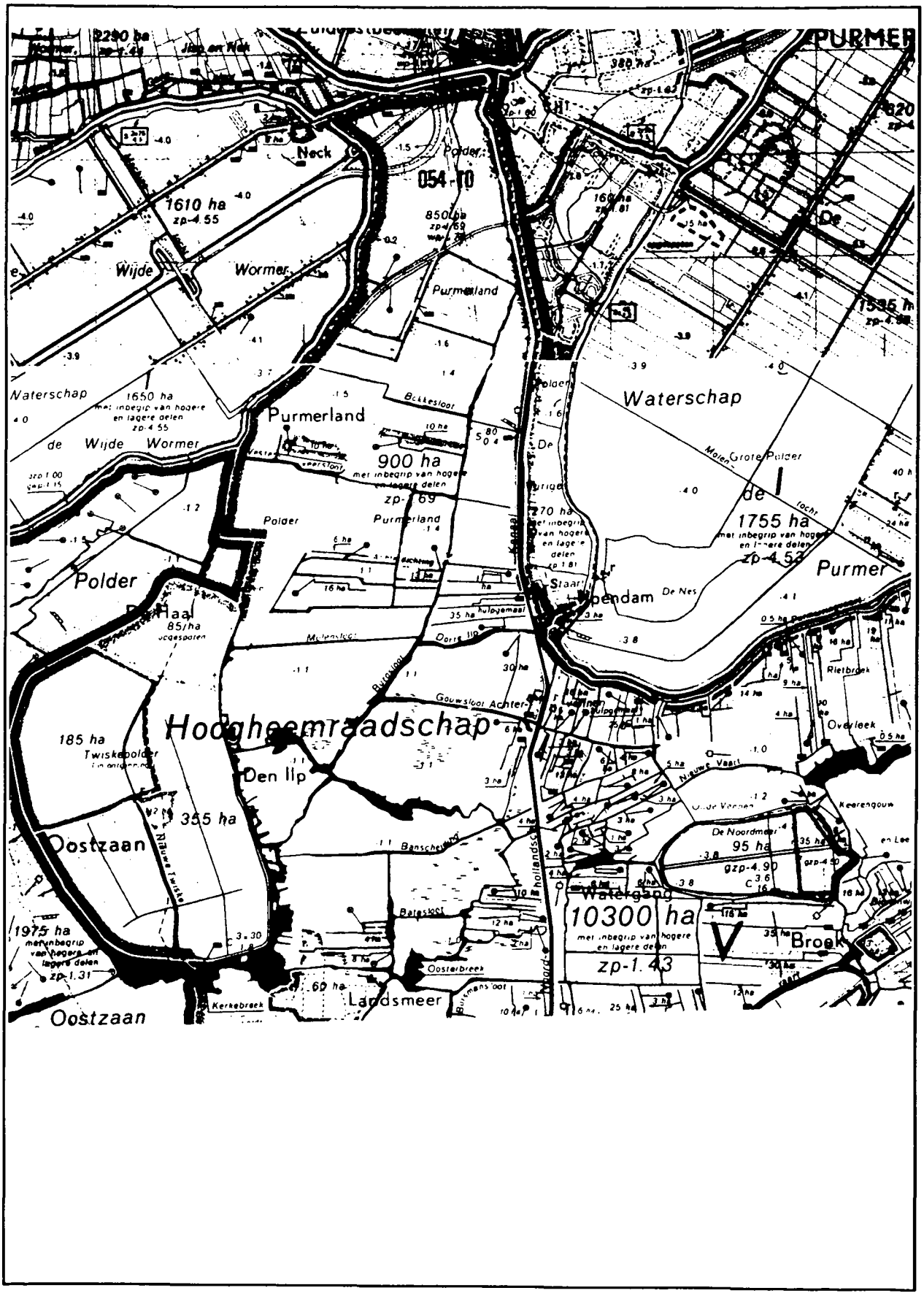

10. Wegennet van gemeente Ilpendam rond 1850

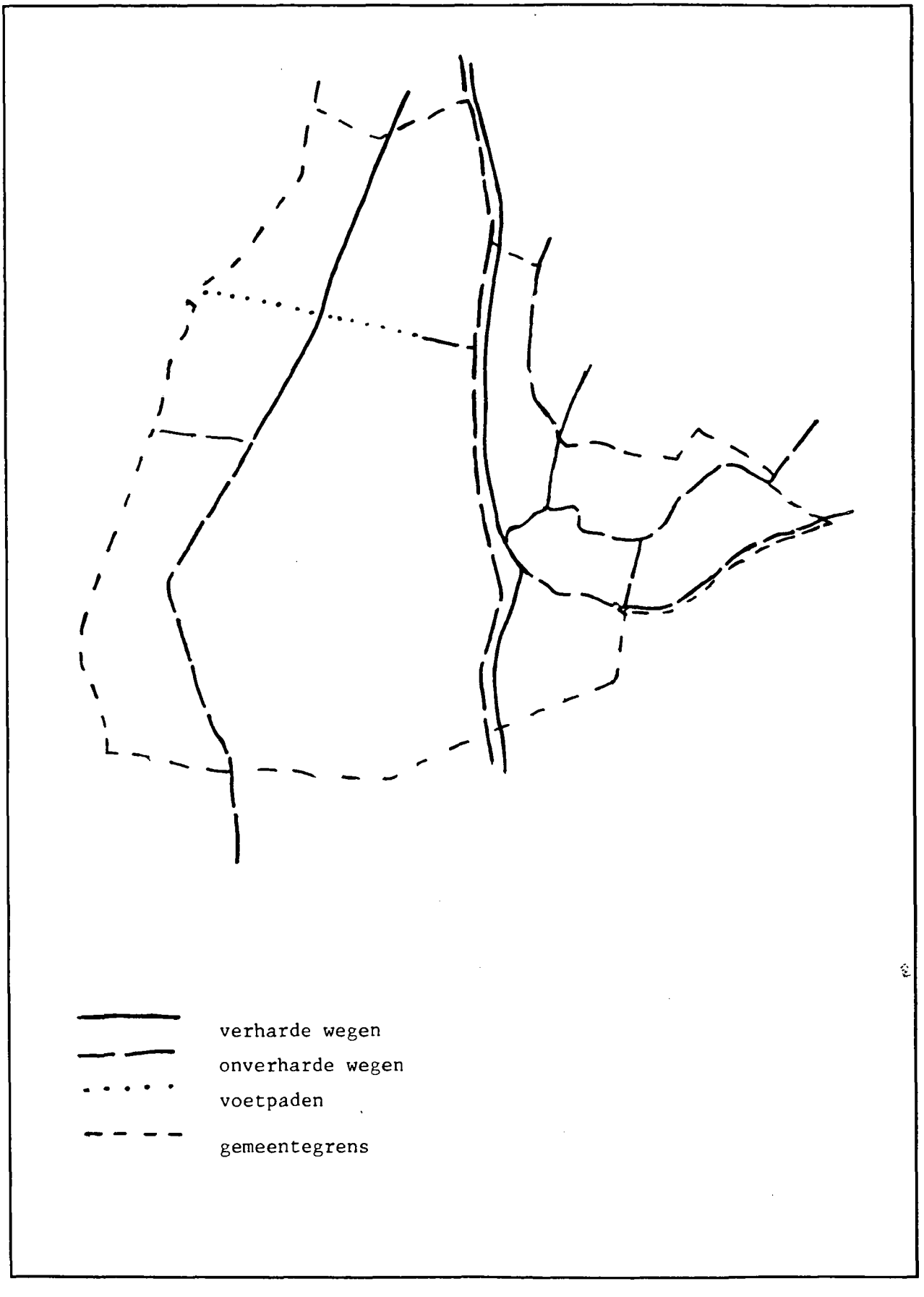

11. Wegennet van gemeente Ilpendam rond 1940

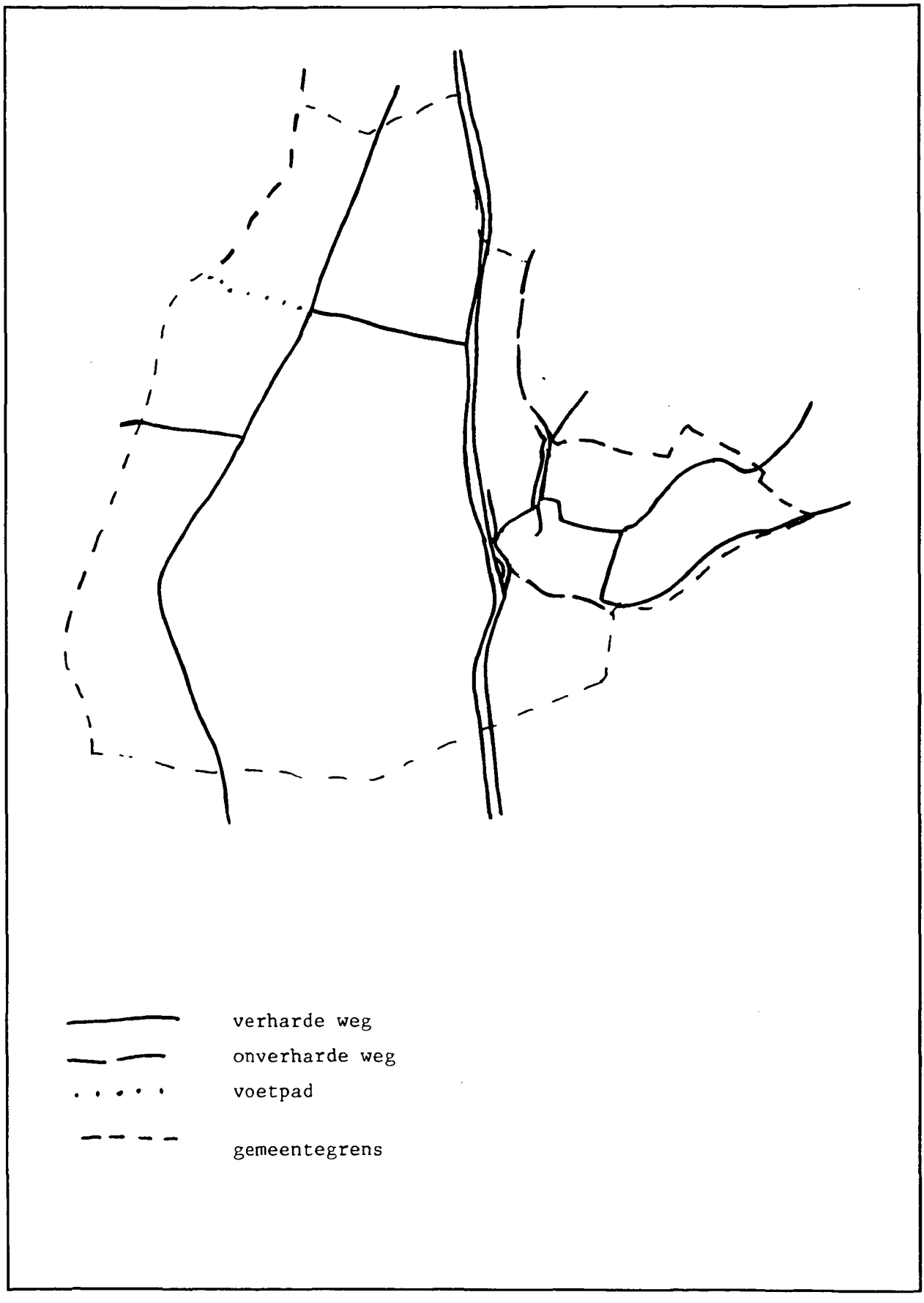

12. Wateren van gemeente Ilpendam rond 1850

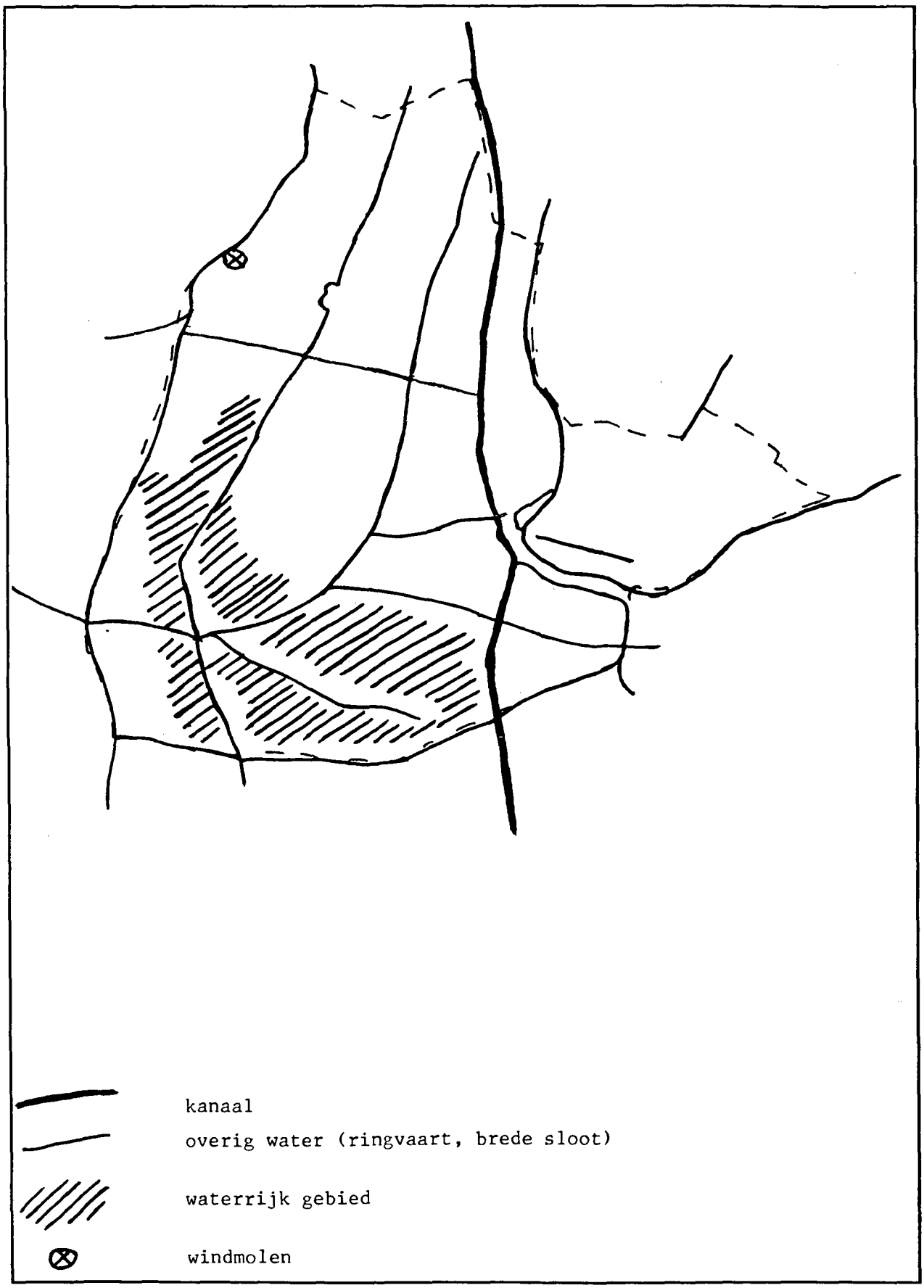

13. Wateren van gemeente Ilpendam rond 1940

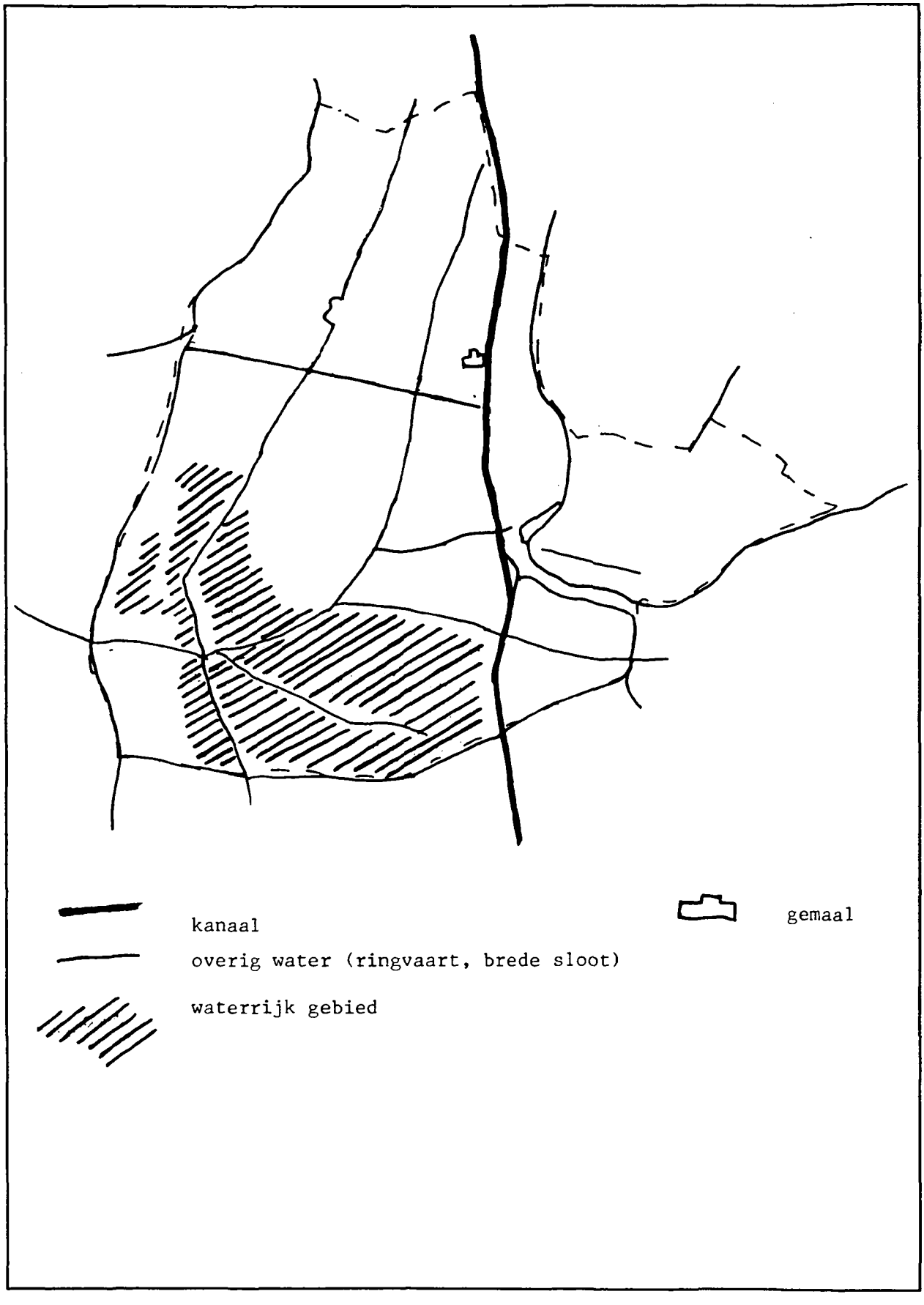

14. Dijken en kaden van gemeente Ilpendam rond 1850

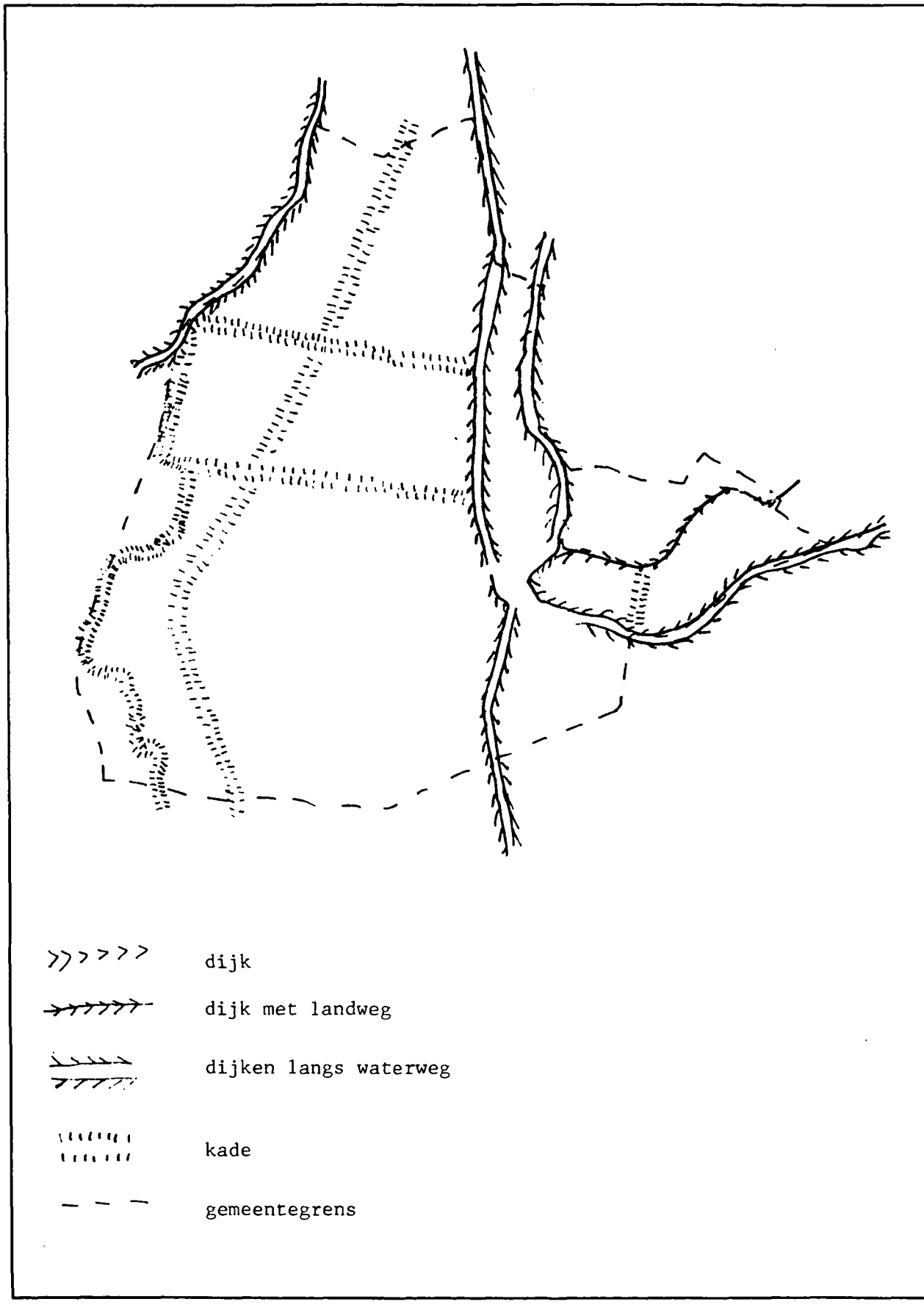

15. Dijken en kaden van gemeente Ilpendam rond 1940

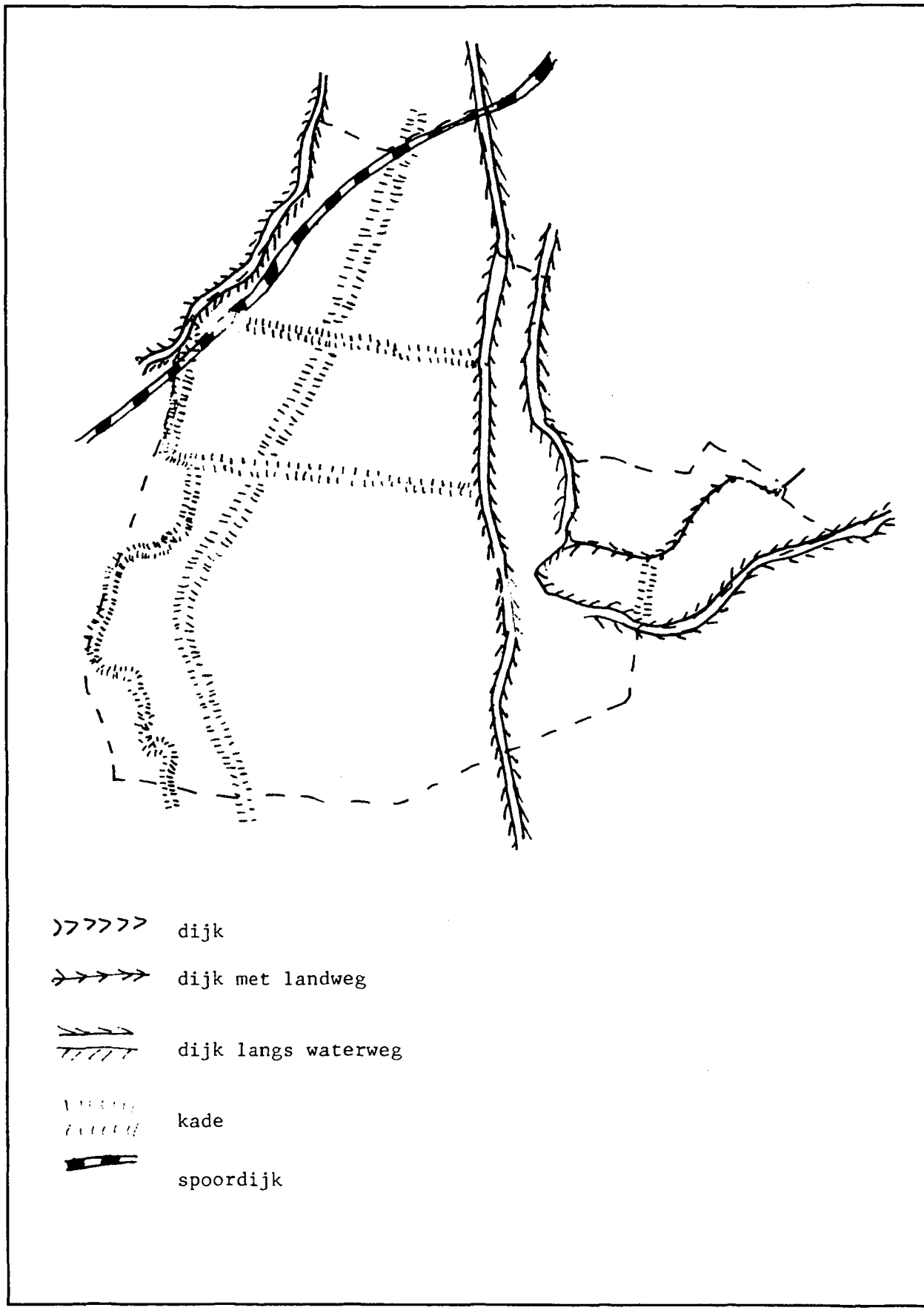

16. Spoorwegen van gemeente Ilpendam

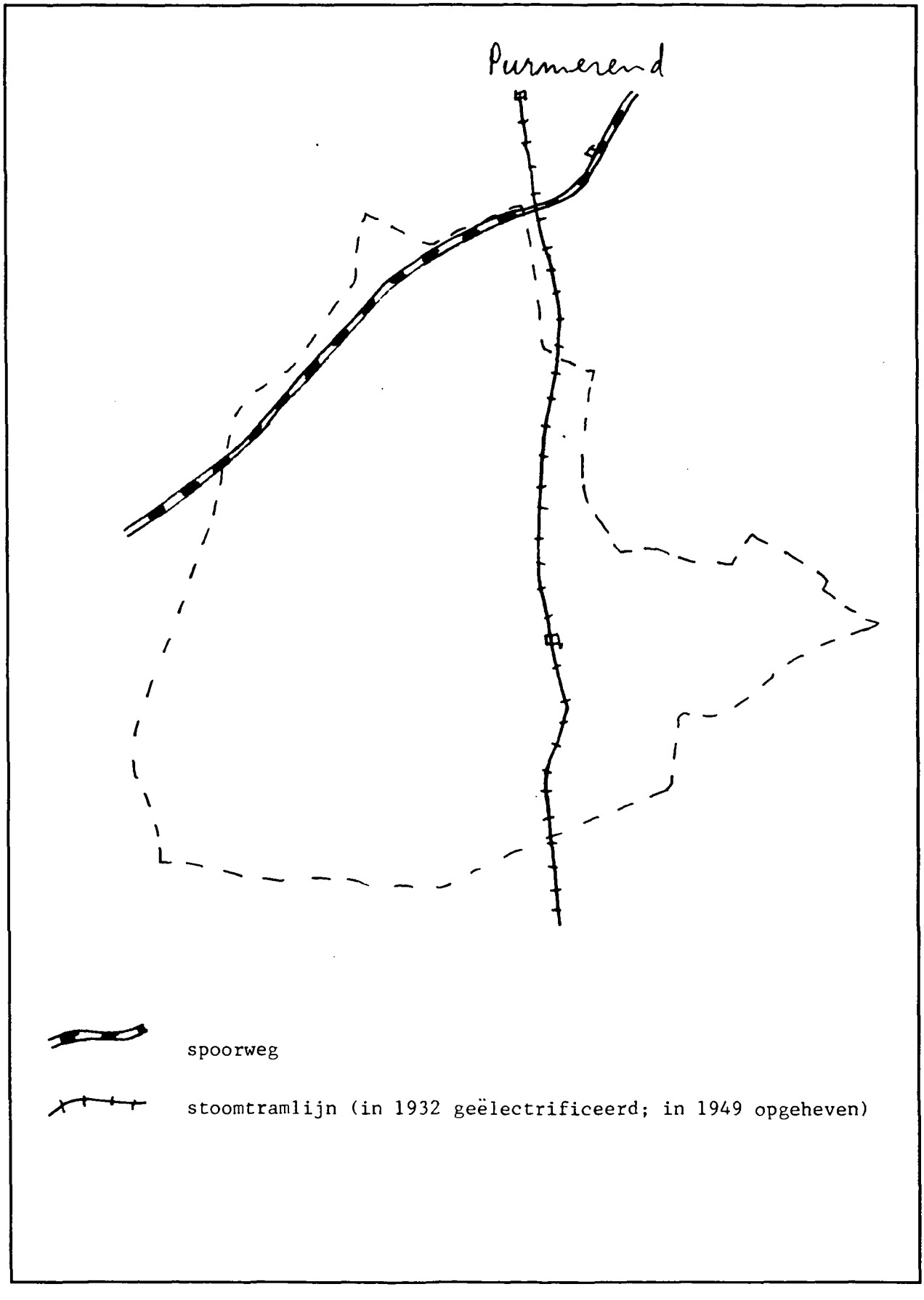

17. Plattegrond van het dorp Ilpendam in 1984

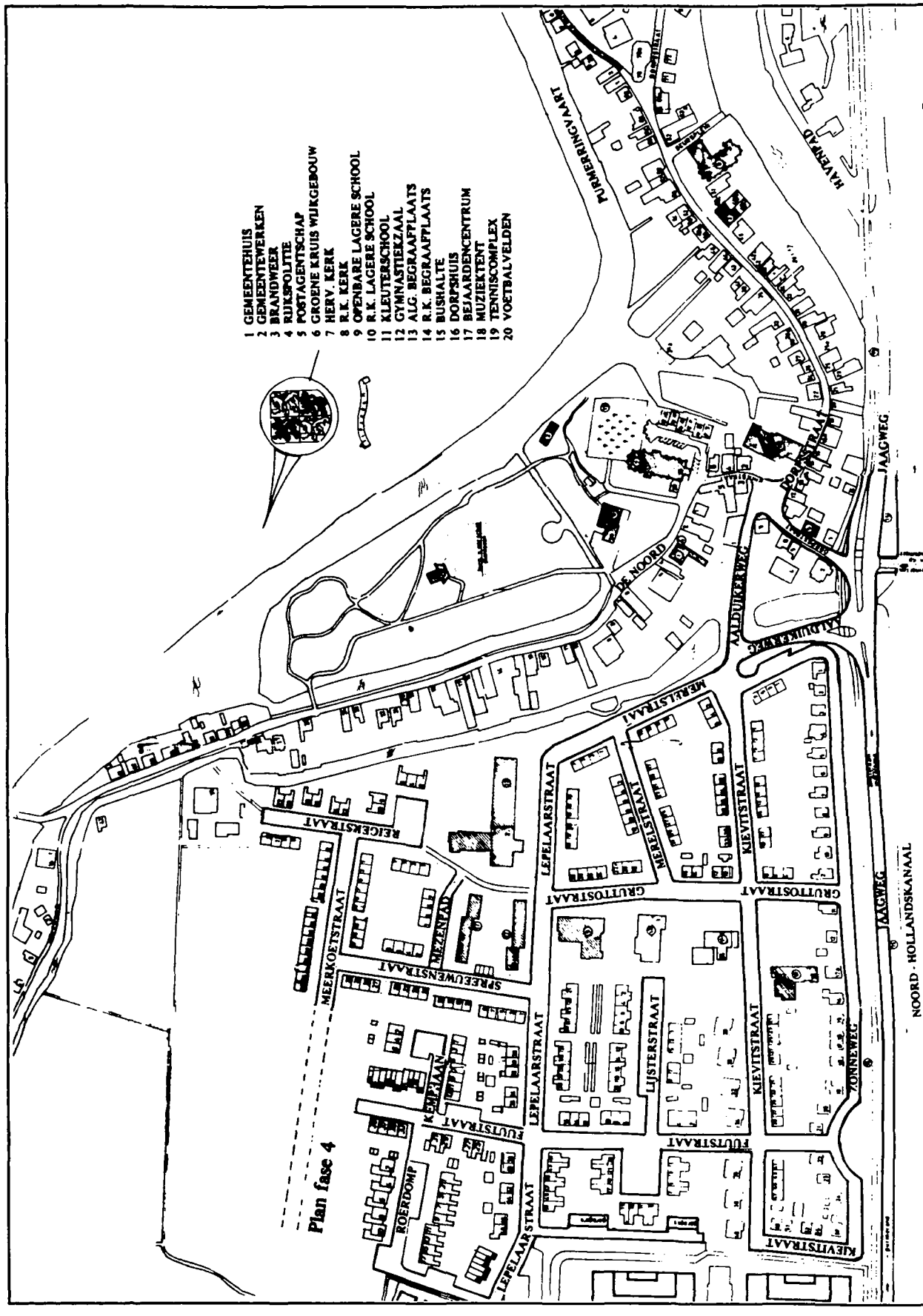

Register

Gemeente Ilpendam/Ilpendam

001	Dorpsstraat 2	Woning	9022
002	Dorpsstraat 12	Woning	9023
003	Dorpsstraat 18 t.o.	Buurthuis	9024
004	Dorpsstraat 18	Winkel	9025
005	Dorpsstraat 39; 41	Dubbel woonhuis	9026
006	Dorpsstraat 42; 42A	Winkelwoonhuis	9027
007	Dorpsstraat 58	Pastorie (R.K.)	9028
008	Dorpsstraat 58 bij	Kerk (R.K.)	9029
009	Dorpsstraat 64	Pastorie	9030
010	Dorpsstraat 71	Woning	9031
011	Dorpsstraat t.o. 75	Begraafplaats	9032
012	Havenpad 4	Woning	9033
013	Kerkstraat 2	Woning	9034
014	Kerkstraat 5	Woning met werkplaats	9035
015	Kerkstraat 6	Woonhuis	9036
016	Kerkstraat 6 bij	Onbekend	9037
017	De Noord 1	Woning	9038
018	Zonneweg 19 t/m 24	Woningen	9039

Gemeente Ilpendam/Purmerland

019	Purmerland 33	Boerderij	9040

Gemeente Ilpendam/Den Ilp

020	Den Ilp 5	Woning	9041
021	Den Ilp 32; 33	Dubbel woonhuis	9042
022	Den Ilp 45	Woning	9043
023	Den Ilp 53	Woning	9044
024	Den Ilp 111	Pakhuis	9045
025	Den Ilp 132	Woning	9046
026	Den Ilp 137	Arbeiderswoning	9047
027	Den Ilp 153	Woning	9048
028	Den Ilp bij 153	Transformatorstation	9049
029	Den Ilp bij 169	Brug	9050
030	Den Ilp 182	Arbeiderswoning	9051
031	Den Ilp bij 187	Schuren	9052

Gemeente Ilpendam/Buitengebied

032	Hofweg 2	Boerderij	9053
033	Hofweg 7	Woning	9054
034	Hofweg 12	Woning	9055
035	Hofweg 15	Boerderij	9056
036	Jaagweg 16	Boerderij	9057
037	Kanaalweg 10A	Gemaal	9058
038	Kanaalweg 18	Boerderij	9059
039	Kanaalweg 26	Boerderij	9060
040	Kanaalweg 28	Boerderij	9061
041	Monnickedammerrijweg 43	Woning	9062

Colofon

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Dreef 3, 2012 HR Haarlem
telefoon 023 - 14 31 43

Samenstelling
R. Klip en ir. R.L. Lourijsen
Afdeling Cultuur en Educatie, cluster Monumentenzorg
Dienst Welzijn, Economie en Bestuur

Vormgeving, zetwerk en drukwerk
Bureau Grafische Produktie
Centrale Bestuursdienst

Oplage
200 exemplaren

Haarlem, oktober 1993

Ilpendam